

Temesi Mihály: A magyar nyelvtudomány. Irányok és eredmények a felszabadulás óta. Gondolat, Budapest 1980. 409 oldal

1. Pécs messze van Debrecentől, így Temesi Mihály magánkönyvtárában soha nem voltam. De nehezen tudom másképp elképzelni, mint éppen egy egész otthonos könyvtárban, ahol készült ez a munka, ahol a szerző tanáros szigorúsággal és szeretettel körbejáratta sötétkeretes szemüvegét a vékonyabb füzeteken, vastagabb köteteken, az egyformára kötött folyóiratok garmadáin, minden egyes tételről tudva, kinek van igazsága, s ki tévedett; ki dolgozott helyes elvek alapján, s kire üti rá a bélyegét ez vagy az a nézetrendszer. S aztán leült, s megírta ezt a könyvet az elmúlt évtizedek magyar nyelvről írott könyveiről-cikkeiről.

A szerző a terjedelem egyötödét mintegy bevezetőül annak szenteli, hogy a magyar nyelv vizsgálatának helyzetét, eljárásait és fő irányait jellemezze, ezt követően az ennél valamivel hosszabb második fejezet a mai magyar nyelv leíró vizsgálatáról, majd a harmadik a széles értelemben vett szociolingvisztikai aspektusról („a mai magyar nyelv belső tagoltságának összevető vizsgálata”) szól. Végül mintegy fél-félszáz oldalt olvashatunk a magyar nyelv alkalmazott nyelvészetéről, illetőleg történetének vizsgálatáról. A kötetet egy rövid kipillantás („A magyar nyelvtudományi kutatások feladatairól”), több mint ötven lapnyi petittel szedett jegyzet s névmutató zárja.

Lehetne persze vitatkozni a szerzővel „a nyelvtan tárgyáról és felosztásáról” könyve kapcsán — de nem érdemes. A mű vitathatatlan érdeme ugyanis, hogy szinte mindenről szó van benne, ami az elmúlt évtizedek alatt lényeges történt, s mindenről csak egyszer — ám bírálja e felosztást az, aki ugyanezt más rendben a szerző után tudja csinálni. („S z i n t e minden”: nem találtam benne például egyetlen szót sem a VégSz.-ről. Rosszul kerestem? Vagy ez csak nekem „lényeges”?) Egyetlen nagy tartalmi lélegzettel haladunk az általános jellemzéstől az egyes konkrét ágakon át a végső kipillantásig, olvasmányos stílusban, jól tagolt fejezeteken át. Hol Temesi önálló átvezető részeit találjuk — hol szinte parafrázisban egy-egy konkrét szerző gondolatait. Lehet, hogy egyes ágak képviselői, sőt talán mindegyiké is, többé-kevésbé sértve érzik magukat e lapokat olvasván — ám valószínűleg bármely más összefoglalás esetében is hasonló lenne a helyzet; belülről tényleg csak az tudná jól jellemezni a szakágot, aki maga is műveli — de az meg épp nem tudománytörténész, ez meg nem lehet mindenütt egyformán otthon. Bár ez utóbbi is meggondolható: vajon a matematikatörténethez hasonlóan nem alakulhatna-e ki nyelvtudomány-történet is, mint szakma, s akkor annak képviselőjétől valóban mást tudnánk megkövetelni.

2. Hadd hozzak mindjárt példát arra, amiben személy szerint kevésbé tudnék egyetérteni a szerzővel. Ilyen az érzésem-ízlésem szerint túlságosan általános és hosszúra nyúlt bevezetés. Hasonló mű szerzőjétől okvetlenül elvár az ember egy koncepciót, egy általános elvi elképzelést tudományunk harmadszázados fejlődéséről, sőt sokkal határozottabbat, jobban körvonalazottat is, mint amilyen a Temesi Mihályé. Ámde ennek nem

nyolcvan bevezető oldalán — hanem az egész mű megkomponálásában kellene rejtetten tükröződnie. Itt egy ilyen összkép magvát alkotható módszerekről-módszerváltásról explicite ezt olvassuk (az eredetiben ez a mondat dőlten): „Ma már mindenesetre a magyar nyelv tanulmányozásában nyelvészeink többsége különbséget tesz az alkalmazható vizsgálati eljárások és a segítségükkel megvalósuló nyelvészeti irányzatok rendkívül sokféle, gyakran egymással élesen szembenálló változatai között” (14). Ezt a — bár nyelvtanilag egyszerű, ám bővített — mondatot nem értem. Amit meg kériek belőle, azzal alkalmasint nem egészen értek egyet: a) valóban vannak különféle eljárások, ámde b) ezeket az eljárásokat nem minden esetben lehet elválasztani a nyelvészeti irányzatoktól, és főleg c) vajon nincs-e hallgatólagosan az is benne ebben a mondatban, hogy az egymással gyakran „élesen szembenálló” irányzatok közül egyesek „helyesek”, mások meg „tévesek”? Mert ha igen, ez ellen már tiltakoznék: az a helyes, pontosabban a természetes, hogy ilyen irányzatok vannak, szembenállók is, meg nem olyan élesen szembenállók is. Hadd utaljak itt egy sajátos hazai nyelvtudományon belüli tényre. A tudományos minősítés adminisztrációjából tudjuk — honnan tudhatnánk ezt másként! —, hogy a hetvenes évek végén Magyarországon pontosan harmincféle tudomány létezett. Ennyi volt ui. a TMB szakbizottságainak a száma: irodalomtudományi és filozófiai, hadtudományi és szerveskémi, jogi és politikai tudományi. S e harmadfél tucatnyi tudományból egyetlen egy volt, melynek hazai képviselői egymást felváltva olykor idealistának minősítették: nem a hadtudományi és nem a klinikai orvosi, nem a filozófiai — hanem az épp itt tárgyalt harcok tudományei. (Két kiemelkedő ilyen vita volt: Kiefer Ferenc doktori és Havas Ferenc kandidátusi vitája; mint ismeretes, mind a ketten megkapták a pályázott fokozatot.) Direkt rákérdeztem a fentebb felsorolt békés tudományok TMB-plénumbeli képviselőinél: állításuk szerint ilyen náluk nem fordult, nem is fordulhat elő — ismétlem, mai hazai irányzatokról és szakemberekről szólván. Nos, ez tehát e harmincadik, itt tárgyalt hazai tudomány specifikuma, s talán a szerző által kiemelt mondat azért oly kevésbé érthető, mert a szerző se igen érti, a recenzens se — miért van ez így.

3. Ami az egyes konkrét ágazatokat, az azokat leíró fejezeteket illeti, ott már jobban egyet lehet érteni a szerzővel: belülről, pregnánsan jellemzi a dialektológiai, a nyelvtörténeti kutatásokat, az alkalmazott nyelvészetiek egy részét. (Nem egészen világos ez utóbbi téren számomra, miért kellett egy zárójelbe tett felkiáltó mondat — és csak a 90. lapon -- kizárni például kétnyelvű szótáraink hatalmas sorozatát a vizsgálatból: alkalmazott nyelvtudományunk messze kiemelkedő alkotásai ezek! Vagy: a kötet lezárásakor még nem volt annyira világos, mint ma, hogy a magyar mint idegen nyelv oktatása alkalmazási-elvi kérdések komplexumát veti fel?)

Különbben e negyedik fejezet harmadik alfejezete ezt a címet viseli: „Nyelvművelésünk főbb kérdései és a nyelvhelyességi kézikönyv” (270–9). Hadd álljak meg itt egy szóra. Nem azért, hogy e lapok tartalmát ismertessem — hiszen ahogy folyóiratunk olvasói kezükbe veszik Temesi Mihály könyvét, egyik első passzusként nyilván épp ezt nézték meg benne. Hanem, hogy egyelőre csak röviden utaljak egy dologra, ami már régen kikíváncozik belőlem. Temesi ezt írja: „Téves azonban az a megfogalmazás, hogy a »... nyelvszokás, amely a norma alapja — fölötte áll a nyelvi rendszernek, a célszerűségnek...« — Lőrincze Lajos megfogalmazásából ugyanis az tűnik ki, hogy elképzelhető a nyelvi rendszertől független nyelvszokás is” (274). Hogy mi téves s mi nem, az az Isten dolga — de hogy Temesi Mihállyal nem értek egyet, azt én tudom. A „nyelvi rendszer” éppúgy nem pontosan gömbölyű, mint a Föld sem, mely geoid alakú. „Kilógnak” belőle egyes dolgok, így a *látnék*-féle alakok. Ettől sem jobb, sem rosszabb nem lesz maga az élő rendszer, melybe ugyan én, itt meg Lőrinczétől némileg eltérően, belevenném a

„nyelvszokás” ilyen-olyan nyúlványait is. Csak ami meghalt, az a hibátlan. Élő rendszer nincs „hiba” nélkül: ilyen „kis hibákból” született meg az élet a Földön; további „hibák” sorozataként végül megjelent az ember is; ezek a ma kis kipúposodásnak észlelt dolgok a múlt meghatározó relikviái és/vagy a jövő csirái. Modern nyelv művelésünk nagy érdeme, hogy egyre pontosabban igyekszik leírni ezt a különös geoid alakot, s ennek alapján igyekszik gyakorlati következtetéseket levonni. Lőrincze Lajos éppen abban a tanulmányában, melyből Temesi Mihály idéz, az ilyen egzakt leírásra ad klasszikus példát a spontán beszélők tömeges vallatásával.

4. A jegyzetekből kideríthető, hogy 1977-ben megjelent munkák még bőven beke-
rültek, sőt egyes 1978-as impresszumúak is: ez a könyv tehát elég gyorsan jelent meg s a szerző igen friss volt új adatok bekapcsolásában, bár a folyamatos számozású jegyzet-
rendszer eléggé gúzsba köthette.

A több mint harmadfélszáz szerzőt felsoroló névmutatóba csak azok kerültek bele, akik speciálisan a magyar nyelvvel foglalkoztak az elmúlt évtizedek alatt: ezek természetesen főleg magyarországi magyarok, de szép számmal vannak határainkon túl élők is, vagy éppenséggel nem magyar hungaristák, mint Perrot vagy Sauvageot. (Ez utóbbiak sorából valamely oknál fogva kimaradt Melcsuk neve, jóllehet tevékenységét taglalja a 145. lapon, hivatkozik magyarul megjelent hungarisztikai műveire.) Igen tanulságos az is, ha megnézzük: kik nem kerültek be e névmutatóba a külföldi általános nyelvészek közül — akiket a szövegben mégis, természetes módon, említ Temesi Mihály egy-egy hazai nyelvész, irányzat stb. kapcsán. Íme, távolról sem teljes felsorolásuk, csak mutatóba: Airila, Brøndal, Bühler, Daneš, Hartmann, Osgood, Panini, Paul, Penttilä, Saussure, Steinthal, Vachek, Vigotszkij, Weinreich, Wundt . . . E szikár pannón eléje tartott tükre szerint a magyar nyelvtudomány vigyázó szemét az elmúlt évtizedek alatt — nem, nem csupán egy ragyogó pontra vetette, hanem körbe járatta a világon. Jó a tükör; s gazdag az arc, amit mutat.

A bekerültek közül vessünk egy pillantást csupán az elhunytakra; akik egy része, akár a fenti külföldiek, az időhatárok miatt, nem is egészen tartoznék már ide. Íme (zárójelben az a szám, ahányszor a szövegben hivatkozik rájuk a szerző): Bárczi (33), Gombocz (18), Pais (17), Papp I. (12). Ilyen számokkal a scientometria igyekszik az egyes tudósok „súlyát” mérni; amikor, mint itt, e súlyok szívünkben jól ismertek, megint a tükröt lehet mérni velük: valószínűleg igen sok hazai nyelvész értékrendjének megfelelő az itt eldett lista. Megint lehetnek egyéni eltérések. Így e sorok írója kevesli Kniezsát (8) és kivált Gáldit (2, a jegyzetekben még többször) — talán, mert az ő felejtetetlen mesterei voltak? Az élőkrol itt ne szóljunk, bár számomra igen tanulságosak a róluk elkészített „idézettségi indexek”: jellemzik Temesi Mihályt, jelzik a scientometria sajátosságait. A scientometriát nyilván szintén be kell mérni, s mi máson lehetne azt célszerűbben elvégezni, mint egy ilyen jól ismert anyagon?

S a „nagyon élők”, a fiatalok? Temesi Mihály itt is példamutató frissességgel és rugalmassággal járt el: Füredi Mihályon, Radics Katalinon és másokon kívül szerepel nála például Andor József egyetlen kéziratos műve(!) alapján, jól érezte hát azt a szellemi robbanást, mely e fiatal ember körül, kivált külföldi vizeken, végbemegy napjainkban.

Másutt nem volt ilyen szerencsés kezű — vagy másképp szólva: szerencsés és nagyon-élő az a nyelvtudomány, amely két év alatt is (1978 óta) váratlan újdonságokkal tudott előrukkolni. Így épp csak marginálisan szerepel Temesinél Bolla Kálmán — igen, a Magyar Fonetikai Füzetek első száma 1978-ban jelent meg, ha jól látom, nem is szerepel a jegyzetekben, nem is kell szerepelnie; ámde az eltelt röpke szinte hónapok során összesen nyolc füzet látott napvilágot s e percidő alatt eszközfonetikánk egy korszakot lépett

előre. Vagy É. Kiss Katalin első jelentős hazai publikációja is 1978-as impresszumú — s azóta itthon és külföldön bizonyos általános kérdésekről szólván nem lehet az ő Brassaira visszamenő, konkrét magyar kérdésekről szóló elmélete nélkül megnyilatkozni. „Hiányzik” ő a névmutatóból éppen úgy, mint a szegedi Lengyel Zsolt — akinek 1981-ben jelent meg két könyve, most van sajtó alatt további kettő a magyar gyermeknyelvről. (Megjegyzem, valódi hiányt alig látok a szerzők sorában. Hiányolom, mondjuk — talán megint csak én, kevesedmagammal? — Erdődi Józsefet. Vagy: a fiatal Kassai Ilona szerepel a 88. lapon, ám valahogy kimaradt a névmutatóból — persze ez sem egészen véletlen: ő is a fentebb említett, szinte hónapos életkorú Bolla-robbanás tagja.)

5. Ha fegyverek közt hallgatnak a műzsák, akkor megfordítva is igaz: ilyen szelcsendes időben, mely hirtelen-váratlan népünkre köszöntött, nem csupán a tudomány nő, hanem, íme, van erő a tudományról szóló tudomány kisarjadzására is. A könyvek nálunk sokszor nagy késéssel jelennek meg; ez, mint láttuk, igencsak gyorsan látott napvilágot készülte után. De nem véletlen, hogy most, ebben a nyugodt alkotó periódusban látott napvilágot. Jól tükrözi, s mindenképpen elsőként, hogy az elmúlt század alatt, hidak, gyárak, városok, virágzó mezőgazdaság mellett e harmincadik magyar tudomány is megalkotta a maga monumentumait.

Papp Ferenc

Guszkova Antonyina: A társadalmi kapcsolatteremtés eszközei a mai magyar nyelvben. Nyelvtudományi Értekezések 106. sz. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 98 oldal

1. A társadalmi kapcsolatteremtés eszközeinek, mindenekelőtt a köszönésnek és a megszólításnak a kutatása — noha elsődlegesen nyelvészeti feladat — messze túlmutat tudományunk határain. Eredményei társadalmi létünkről adnak nagyon fontos információkat, feltéve, hogy képesek vagyunk helyesen értékelni a kutatás feltárta valóságát.

Már-már közhelyszámba megy, hogy milyen sokan teszik szóváköszönési és megszólítási szokásaink zavarait, visszásságait, tarkaságát, s a nyelv romlását vélik ebben fölfedezni. Magam Éder Zoltán álláspontjához állok közelebb, aki egy előadásában bizakodóan szolt a társadalmi kapcsolatteremtés nyelvi formáiról. A napjainkban észlelhető bizonytalanság forrása — mondta Éder Zoltán — az a nagymértékű társadalmi átalakulás, amely 1945 óta hazánkban lezajlott. Ennek során máris egyszerűsödött köszönési és megszólítási szokásrendszerünk, s a társadalmi átrétegződés folyamatának lelassulásával a köszönésben és megszólításban megnyilvánuló nyelvi viselkedésformák is megszilárdulnak majd, mégpedig a korábnál lényegesen egyszerűbb és demokratikusabb formában. (Elhangzott a magyar nyelv hete 1981. évi rendezvénytársorozatát bevezető tudományos ülészakon; megjelent: Társadalmi fejlődés és nyelvi magatartás, TIT, Budapest, 1981. 21—31).

2. Rendkívül szövevényes, erős mozgásban levő nyelvi jelenségesoport vizsgálatát vállalta magára Guszkova Antonyina a társas érintkezés kétségtelenül legfontosabb eszközeinek, a megszólítás szokásainak, szabályainak kutatásával. Föltehetjük a kérdést: el tud-e igazodni a nem magyar anyanyelvű kutató abban a sokféleségben, melyben oly sok magyar anyanyelvű beszélő is tévelyeg, botladozik? Képes-e érzékelni azokat a, sokszor csak árnyalati különbségeket, amelyeket egyazon megszólítási forma a szituációtól függően hordoz? Ez a tanulmány meggyőzően igazolja, hogy ha a tehetség jó felkészült-